

Євгенія Смирна,

студентка Інституту філології, КНУ ім. Т. Г. Шевченка,
Україна, Київ

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ БОЛГАРСЬКОЇ МОВИ З КОМПОНЕНТОМ «ФІТОНІМ»: МЕХАНІЗМИ УТВОРЕННЯ

У статті описано значення болгарських фразеологізмів, в основу яких входить назва фітоніма. З цією метою ми прослідкували основні закономірності та принципи включення назв фітонімів до складу фразеологізмів болгарської мови. На основі аналізу масиву матеріалу та співставлення його з болгарськими традиціями, віруваннями, особливістю світобудови ми виокремили п'ять найпоширеніших груп мотиваційних основ, на основі яких фітоніми увійшли у склад фразеологічних зворотів.

Ключові слова: фразеологія, мотиваційні основи, фітоніми.

Національно-культурна семантика мови важлива і цікава поза залежністю від конкретної мови і є присутньою на всіх її рівнях: і в граматиці, і в синтаксисі, і в фонетиці. Однак найбільш повно і яскраво вона виявляється в таких одиницях мови як фразеологізми. Саме цей шар мови безпосередньо називає предмети і явища навколишнього світу, фіксує зміст, що відображає умови життя народу-носія тієї чи іншої мови, будучи дзеркалом і охоронцем національної культури.

Теоретична розробка і дослідження фразеології як науки в болгарському мовознавстві почалася в 50-х роках ХХ ст. Вперше про фразеологію було згадано у підручниках для шкіл та вищих навчальних закладів (Ст. Стойков у 1952 р. в «Български език за X и XI класс на средните общообразователни училища»; Л. Андрейчин в 1953 р. в «Съвременен български език, Учебник за I курс на учителски институти»; В. Георгиев в 1958 р. в «Увод в езикознанието»). Фразеологію у цих підручниках розглядають як розділ лексикології. За традицією так само її розглядає і Р. Русинов в «Учебник по лексикология на българския език» в 1979 р.

Інтерес до фразеології першими проявляють лексикографи-автори першого тритомного академічного словника болгарської мови (З. Генадиева, С. Спасова). У той же час фразеологією починають цікавитися дослідники мови окремих письменників, передусім тих, що справили значний вплив на розвиток болгарської літературної мови, а саме: Р. Мутафчиев (1954 р.) – фразеологія у творчості Хр. Смирненського, К. Попов (1956 р.) – фразеологія у творчості П. Р. Славейкова., Л. Андрейчин та З. Генадиева (1962) – фразеологія у творчості ХР. Ботева, В. Попова – фразеологія у творчості Л. Каравелова та ін. Проводяться також дослідження з іноземної фразеології, зокрема англійської (Ж. Молхова, 1960 р.) та французької (Б. Николов, 1959 р.).

Болгарські науковці приділяють увагу передусім питанням, що пов'язані із сутністю і характеристикою фразеологізмів (С. Спасова, К. Ничева), із семантичною класифікацією фразеологізмів (З. Генадиева, С. Спасова), із характеристикою окремих груп фразеологізмів з огляду на їх семантику з точки зору загального чи конкретного підходу до розгляду фразеологізмів (З. Генадиева, С. Спасова, А. Кошелєв, К. Ничева, В. Вапроджиев, В. Кювлиева), із формою фразеологічної одиниці (Кр. Чолакова, М. Леонидова, А. Кошелєв), із варіантами фразеологізмів (С. Спасова, Кр. Чолакова), із лексичним складом фразеологізмів (М. Леонидова, С. Спасова, К. Ничева).

Попри важливе значення, що виконують фразеологізми у загальній системі мови, вони є найбільш «яскравою частиною» образно – номінативної картини світу. Сукупність фразеологічних одиниць, як підкреслюють культурологи, формує фразеологічну картину світу.

Сучасні етнолінгвісти розглядають фразеологізми в категоріях культури: «пошук зв'язку між образом, що відбитий номінативною одиницею зі стереотипами, символами, міфологемами та іншими знаками національної та загальнолюдської культури, що засвоєна народом-носієм мови, є необхідним для з'ясування етнокультурних особливостей, адже система образних основ фразеологізмів є засобом утілення та накопичення основ культурно-національного світогляду й соціального досвіду етносу» [3, с. 46].

Саме образне уявлення дійсності, яке відбиває побутово-емпіричний, історичний чи духовний досвід мовного колективу, пов'язаний з його культурними традиціями, викликає появу фразеологізмів у мовах. Це пояснюється тим, що суб'єкт номінації та мовленнєвої діяльності – це завжди суб'єкт національної культури [6, с. 25].

Використання у фразеологізмах компонентів на позначення назв рослин зумовлене територіальною поширеністю даних реалій, їх національною специфікою та частотою вживання у повсякденному спілкуванні.

У болгарській мові в фразеологізмах вживаються загальні назви – «*билки*» («лікувальні трави»), «*цвете*» («квітка»), «*трева*» («трава»), «*дърво*» («дерево»), «*злак*» («злак»); конкретні назви квітів, кущів, трав, дерев та їх плодів – «*соляшник*» («соляшник»), «*роза*» («троянда»), «*босилек*» («базилік»), «*круша*» («груша»), «*лозе*» («виноград»); назви частин рослин та дерев – «*клон*» («гілка»), «*корен*» («корінь»). Таке різноманіття ще раз підтверджує тезу етнолінгвістів про нерозривність зв'язку між життєвими реаліями та мовною картиною світу [3, с. 41].

Щодо механізму перенесення реалій, пов'язаних із фітонімами, у фразеологізми, можна виокремити наступні закономірності:

1. Перенесення на основі традицій:

Връщам китката /букв. «Повертати букет»/ – за традицією, при сватанні наречений вручав дівчині букет, перев'язаний червоною стрічкою, на якій висіло намисто або перстень. Якщо дівчина приймала букет, це означало згоду, якщо ні – відмову. Значення цього фразеологізму – відмова на чийсь пропозицію. В українській мові цьому фразеологізмові відповідає вислів «Вертати гарбуза».

Късно е, либе, за китката /букв. «Пізно, люба(-ий), для букету»/ – пов'язано з традицією сватання: як не можна ще раз засвататися до заміжньої жінки, так і не можна повернути втрачених можливостей. Фразеологізм означає «робити щось із запізненням», «змінювати своє рішення, коли справа вже зроблена». В українській фразеологічній традиції цьому вислову відповідає фразеологізм «Замкнув стайню, як коні вкрали».

Босилек да ти занесат /букв. «Щоб тобі базилік занесли»/ – базилік тісно пов'язаний з поховальними традиціями: водою

з базиліком омивали тіло покійника, серед квітів, які несуть на могилу, обов'язково має бути базилік як оберіг від усього злого. Тому побажання «щоб тобі швидше базилік принесли» відповідає смертельному прокльону. Аналогом в українській мові є вираз «А бодай тебе чорти вхопили!» [3, с. 22–23].

Давам ментата / букв. «Давати м'яту» / – в давнину м'ятою обкурювали приміщення, щоб прогнати злих духів, освіжити оселю, вважалося, що м'ята володіє здатністю також прояснювати думки. На основі цих давніх «очисних» властивостей м'яти і відбулося перенесення реалії у фразеологізм, який означає «очищати, прояснювати щось» [2, с. 56–57].

Гърне и коприва /букв. «Горщик та кропива» / – у болгар існувала традиція в день св. Іоана Предтечі варити кашу з кропиви і їсти декілька ложок «за нова кръв» (для оновлення крові), покращення здоров'я, захисту від «нечистої сили», тому горщик і кропива вважалися нероздільними. В українській мові відповідником є вираз «Нерозлий вода» [1, с. 63].

2. Перенесення за формою (особливістю будови):

И аз не съм цвете /букв. «І я не квітка» / – краса квітів описується у фольклорі, звеличується у літературі, тому у свідомості сприймається як щось ідеальне, як еталон, тому «і я не квітка» означає «та й я не ідеал» [3, с. 86].

Не съм цвете за мирисане / букв. «Я не квітка, щоб мене нюхати» / – квіти асоціюються з ніжністю, красою, добротою, привітністю, вони приваблюють своїм ароматом. Людину, про яку кажуть «не е цвете за мирисане» можна охарактеризувати абсолютно протилежними значеннями [4, с. 75].

Залепям се като репей о дрехата / букв. «Причепився, як реп'ях до одягу» / – назва реп'яха походить від гр. *lappa* – «хапати», «чіплятися» і зумовлена особливістю будови квітки лопуха, що має шипуваті, загострені на верхівці гачкуваті листочки і має властивість «чіплятися» до одягу. Фразеологізм вживають, коли характеризують набридливу особу [4, с. 48].

Като два стръка иглика /букв. «Як два стебла первоцвіта» / – первоцвіт має зонтикоподібне суцвіття, стебла, на яких ростуть квіти однакові за товщиною, довжиною, кольором. Квіти поширені по всій території Болгарії, тому порівняння «однакові, як стебла

первоцвіта» є зрозумілим для абсолютної більшості населення [2, с. 67].

Пикал на коприва / букв. «Шип на кропиві» / – на листі і стеблах кропиви є жалкі волоски, на основі властивостей яких відбулося перенесення фізичного ужалення кропивою на моральне «ужалення словом» розлюченої людини. Фразеологізм вживають для характеристики людини «гострої на язик» [2, с. 49–50].

Сльнчоглед-партия / букв. «Соняшник-партія» / – соняшник – тепло- і світлолюбива рослина, особливістю якої є те, що вона повертає своє суцвіття протягом дня за Сонцем. Людину, яка не має власної думки, а змінює її залежно від поглядів співрозмовника, порівнюють із соняшником, який залежить від руху Сонця.

П'ятя ми е постлан с рози / букв. «Мій шлях устелений трояндами» / – асоціація відбувається на основі будови пелюсток троянди, які характеризуються своєю легкістю, м'якістю, приємним ароматом. Дорога, встелена пелюстками троянд, завжди буде легкою і вдалою.

От трън трендафил / букв. «Троянда з терена» / – перенесення відбувається на основі суперечності: терен троянду не родить – у поганих батьків рідко бувають хороші діти.

3. Перенесення за кольором:

Обирам божура / букв. «Зривати півонії» / – квіти півонії рожевого, зрідка червоного кольору, слово «обирам» – збирати, зрізати вжито у переносному значенні, а саме – набувати властивості чогось, в даному випадку – червоніти. В українській мові аналогом є фразеологізм «Пекти раків».

4. Перенесення за смаком:

Люта билка / букв. «Пекуча трава» / – перенесення на основі відчуттів, злість, негатив від іншої людини відчувається як гострий, пекучий смак.

Храня с пелин някого / букв. «Годувати когось полином» / – полин має гіркий смак, примусово годувати когось полином означає робити йому неприємно, змушувати страждати.

5. Перенесення за місцем розташування:

Билки дияра по баира / букв. «Шукати трави на пагорбах» / – трави ростуть і в полях, і в горах, і на пагорбах, шукати їх там – означає створювати враження активної роботи з метою її уникнення. Ще

одне значення – «марно щось шукати» аналогічно до українського вислову «Шукати вітру в полі» [5, с. 8–10].

Стайно (парниково) цвєте / букв. «Кімнатна (теплична) квіт-ка» / – наголошується на обмеженості простору (кімната, теплиця – закриті приміщення), про людину, яка відмежовується від навколишнього світу, веде усамітнений спосіб життя, ховається за стінами кімнати.

Отже, фітоніми входять до складу фразеологізмів на основі народних традицій, особливостей форми, будови, смаку, території поширення. Значення фразеологізмів часто залежить від особливостей будови реалії, яку позначають фітоніми («Като пикал на копрова»), від території поширення реалії («Билки дияря по баира»), від застосування цих реалій в певних обрядах («Давам ментата»). Це ще раз підтверджує, що фразеологізми є специфічними мовними формулами, картинами світу із закодованою інформацією про минуле, наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінку всього сущого; вони акумулюють культурні прагнення народу, тільки йому притаманним способом маніфестують дух і неповторність ментальності нації. Фразеологічні одиниці ввібрали історичні події й соціальне життя, вирізняють найменші порухи нашого серця, розказують про неосяжний світ людських почувань, вражають точністю асоціацій між природою, звичайними життєвими фактами і людською поведінкою, нашими емоціями й учинками. Вони – скарбниця поетичних уявлень народу. Усе матеріальне життя, обряди, вірування, повір'я, забобони відклалися в стереотипах поведінки будь-якого народу й вербалізувалися в численних фразеологізмах.

Список використаних джерел

1. *Варбот Ж.* Этимология // Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН – М. : Пробел-2000, 2012. – 432 с.

2. *Китанова М.* Фитоморфният (растителният) код в българската роднинска терминология и семантичната опозиция «свой – чужд» URL: <http://liternet.bg/publish29/maria-kitanova/svoi – za – chuzhdite/fitomorfniiat.htm4>.

3. *Ничева К.* Българска фразеология // Наука и изкуство – София, 1987. – 243 с.

4. *Пащенко О. М.* Етимология ботаничної номенклатури в слов'янській

лексикографічній традиції //Лінгвістика: Зб. наук. пр. – Луганськ: Вид-во ЛНПУ імені Тараса Шевченка «Альма-матер», 2006. – № 1(7). – С. 37–42.

5. *Сабодош, І. В.* Народні назви рослин і наукова ботанічна номенклатура/ URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine28-6.pdf>.

6. *Трубачев О. Н.* Задачи этимологических исследований в области славянских языков// Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. 1961. – 110 с.

References

1. Varbot. Zh. (2012) [Etymology] In-t rus. iaz. im. V. V. Vinogradova RAN. Moskva: Probel-2000. – 432 p.

2. Kitanova M. [Pytonyms (plants) code in Bulgarian family terminology and semantical opposition “our-foreign”] URL: <http://liternet.bg/publish29/maria-kitanova/svoi - za - chuzhdite/fitomorfniiat.htm4>

3. Pashchenko O.(2006) [Etymology of the botanical nomenclature in the Slavic lexicographic tradition] Lnhvistyka: Zb. nauk. pr. – Luhansk: Vyd-vo LNPU imeni Tarasa Shevchenka “Alma-mater” – №1(7). – P. 37–42.

4. Sabadosh I. [Folk names of plants and scientific botanical nomenclature] URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine28-6.pdf>.

5. Trubachev O. (1961) [The tasks of etymological research in the field of Slavic languages] Kratkіe soobshcheniia Instituta slavianovedeniia AN SSSR. – 110 p.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2018.

Eugenia Smyrna

student of the Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Ukraine, Kyiv

Frazeology of the bulgarian language with the component of fitonim: mechanisms of the development

The article describes the meaning of Bulgarian phraseology, which is based on the name of phytonym. To this end, we followed the basic laws and principles of the inclusion of phytonyms in the phraseology of the Bulgarian language. On the basis of the analysis of the mass of the material and its comparison with the Bulgarian traditions, beliefs, peculiarities of the universe we have identified the five most common groups of motivational baseline on the basis of which phytonyms are part of the phraseological units.

Keywords: phraseology, motivational baseline, phytonyms.